

Baykuş ve Tevekkül: Geç Ortaçağ Anadolu'sunda Kıssa Yoluyla Dinî Telkin

Owl and Tawakkul: Conveying Religious Instruction through a Qissa in Late Medieval Anatolia

Mustafa Altuğ YAYLA

Sorumlu Yazar/Corresponding Author

Dr. Öğr. Üyesi Mustafa Altuğ YAYLA

Samsun Üniversitesi,

İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı
Bölümü, Samsun, TürkiyeORCID: [0000-0003-4793-2385](https://orcid.org/0000-0003-4793-2385)e-mail: altugyayla@gmail.com

Başvuru/Submitted: 9 Ağustos 2025

Kabul/Accepted: 12 Ocak 2026

Atıf: Yayla, Mustafa Altuğ, "Baykuş ve Tevekkül: Geç Ortaçağ Anadolu'sunda Kıssa Yoluyla Dinî Telkin", *Ortaçağ Araştırmaları Dergisi*, 9/1 (Haziran 2026): 18-30.Citation: Yayla, Mustafa Altuğ, "Owl and Tawakkul: Conveying Religious Instruction through a Qissa in Late Medieval Anatolia", *Ortaçağ Araştırmaları Dergisi*, 9/1 (June 2026): 18-30.

Lisans/License:

OPEN ACCESS

Öz- Bu makale, XV. yüzyıl Osmanlı tasavvuf edebiyatının temel metinlerinden Eşrefoğlu Rûmî'nin *Müzekki'n-Nüfûs*'unda yer alan bir kıssayı incelemektedir. Hz. Süleyman, bir tüccar ve bir baykuş etrafında kurgulanan bu anlatı, tevekkülü teorik bir kavramdan ibaret bir husus olarak görmez. Bilakis bu kavramın, tasavvuf için kilit bir mefhum olarak temsil edilmesine imkân tanır. Kıssada baykuşun her gün önüne gelen üç kuştan yalnız birini tüketip ikisini serbest bırakması, kanaat ve sabır erdemlerinin süreklilik arz eden bir yaşam biçimiyle bütünleştirilmesini sağlar. Böylece hayvan figürü, soyut tasavvufi öğretiyi somut bir örneğe dönüştürerek dinleyici ve okuyucu için güçlü bir bağ imkânı sunar. Bu bağlamda çalışmada kıssanın anlatı yapısı ayrıntılı olarak çözümlenmiştir. Tüccarın başlangıçtaki kuşkucu tavrından tasadduka yönelen bir dönüşüm yaşaması, kişisel olarak manevî arınmanın anlatı düzleminde kademeli bir şekilde görünür kılınmasını sağlar. Bu yapı, nasihat ile deneyimin birleştiği bir didaktik stratejiye işaret eder. Ayrıca kıssanın sade Türkçeyle aktarılması, baykuş gibi tanıdık bir figürle desteklenmesi ve tüccar gibi gündelik bir muhatap üzerinden kurgulanması, metnin doğrudan şehirli halk kesimlerine hitap eden bir kamusal dinî söylem pratiği olarak değerlendirilmesini mümkün kılar. Sonuç olarak makale, *Müzekki'n-Nüfûs*'ta yer alan baykuş kıssasının, XV. yüzyılda kitabî tasavvufun halkın gündelik hayatıyla kurduğu bağın önemli bir göstergesi olduğunu ortaya koymaktadır. Makaleye göre, tevekkülün sabır ve kanaat erdemleriyle kaynaşarak bir ahlâk modeli şeklinde sunulması, tasavvufun yalnızca bireysel arınma sürecine hizmet eden bir anlayış olmaktan çıkıp, toplumsal davranışları şekillendiren bir rehberliğe dönüştüğünü göstermektedir.

Anahtar Kelimeler- Eşrefoğlu Rûmî, *Müzekki'n-Nüfûs*, *Kıssa*, *Tevekkül*, *Hayvan Sembolizmi*.

Abstract – This article analyzes a tale from *Müzekki'n-Nüfûs*, one of the seminal works of fifteenth-century Ottoman Sufi literature authored by Eşrefoğlu Rûmî. The narrative, centered on Solomon, a merchant, and an owl, presents *tawakkul* (trust in God) not merely as a theoretical notion but as a central ethical principle within Sufi thought. In the story, the owl consumes only one of the three birds that come to it each day while releasing the other two, thereby embodying the virtues of patience and contentment as a continuous way of life. Through this symbolic act, the animal figure transforms abstract mystical teachings into a tangible model, offering listeners and readers an accessible moral lesson. The article therefore examines the narrative structure of the tale in detail. The merchant's shift from skepticism to charitable giving illustrates how spiritual purification is made visible through gradual transformation. This trajectory highlights a didactic strategy in which admonition is reinforced through lived experience. Furthermore, the tale's simple Turkish language, its reliance on a familiar animal figure, and its choice of an everyday interlocutor like the merchant enable the text to operate as a form of public religious discourse, reaching beyond Sufi circles to urban communities. Ultimately, the study demonstrates that the owl tale in *Müzekki'n-Nüfûs* exemplifies the broader process by which book-based Sufism engaged daily life in fifteenth-century Anatolia. Presenting *tawakkul* as an ethical model interwoven with patience and contentment reveals how Sufism evolved from a framework of individual purification into a form of moral guidance shaping collective behavior.

Keywords- Eşrefoğlu Rûmî, *Müzekki'n-Nüfûs*, *Qissa*, *Tawakkul*, *Animal Symbolism*.

Yayın Tarihi	26 Haziran 2026
Hakem Sayısı	Ön İnceleme: İki İç Hakem (Editör-Yayın Kurulu Üyesi) İçerik İncelemesi: Üç Dış Hakem
Değerlendirme	Çift Taraflı Kör Hakemlik
Benzerlik Taraması	Yapıldı-İntihal.Net
Etik Bildirim	ortacagarastirmalaridergisi@gmail.com
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Herhangi bir fon, hibe veya başka bir destek alınmamıştır.
Telif Hakkı & Lisans	Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanır. https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/deed.tr
Date of Publication	26 June 2026
Reviewers	Single Anonymized - Two Internal (Editor board member) Double Anonymized - Three External
Review Reports	Double-blind
Plagiarism Checks	Yes – İntihal.Net
Complaints	ortacagarastirmalaridergisi@gmail.com
Conflicts of Interest	The Author(s) declare(s) that there is no conflict of interest.
Grant Support	No funds, grants, or other support was received.
Copyright & License	Author(s) publishing with the journal retain(s) the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0. https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/deed.tr

EXTENDED ABSTRACT

In fifteenth-century Anatolia, Sufi thought underwent a transformation in language, narrative form, and modes of address. Turkish-language religious and mystical works sought to guide individuals toward spiritual refinement while cultivating a broader public religious sensibility. Figures such as Yazıcızâde Mehmed and Ahmed, Kaygusuz Abdal, and Eşrefoğlu Rûmî adapted classical Arabic and Persian sources into forms accessible to broader audiences, using qissas and symbolic imagery to render complex theological ideas concrete.

Eşrefoğlu's *Müzekki'n-Nüfûs* exemplifies this approach. Serving both as a manual of moral purification and as a guide to communal ethics, it integrates doctrinal teaching with vivid narrative. One notable qissa illustrates *tawakkul* (trust in God). The Prophet Solomon praises *tawakkul* to a merchant, who questions its practicality, insisting that sustenance requires human effort. To test this, the merchant buys an owl, locks it in nested boxes, and departs. Upon returning and finding it alive, he learns that three birds visited daily; the owl ate one and released the others. This measured reliance on provision beyond human control embodies *tawakkul*. Moved, the merchant gives away his wealth and retreats into seclusion.

Sufi authors of the period retained Arabic–Persian theological vocabulary yet anchored abstractions in familiar local imagery. Animal symbols, especially birds, made metaphysical concepts tangible, creating a learned yet accessible Sufism that resonated with urban audiences. As Derin Terzioğlu notes, the socio-religious climate featured fluid sectarian boundaries and diverse voices, allowing flexible rhetorical strategies. In this environment, *Müzekki'n-Nüfûs* operated as Turkish-language preaching literature, spreading moral discourse horizontally across society.

According to A. Barış Baştürk, the work addressed newly converted Muslims by providing religious instruction in accessible language, while simultaneously reinforcing doctrinal boundaries and

criticizing movements such as Hurufism. Values like *tawakkul*, patience, and contentment are conveyed through narrative rather than abstract definition. Similar methods in Yazıcızâde Mehmed's *Muhammediye* contributed to a "popular Sufism" linking piety with moral and social virtues.

The "owl *qissa*" follows a clear arc—counsel, resistance, experiment, recognition, and submission—mirroring the Sufi path of moral ascent. In Islamic mystical literature, animals often represent spiritual states; birds, in particular, symbolize the soul's journey toward God. In Farid al-Din 'Attar's *Mantiq al-Tayr*, each bird reflects a particular temperament or spiritual station. As Emel Nalçacıgül-Çopur shows, the owl in Ottoman poetry signifies seclusion, silence, and intuitive wisdom. In *Müzekki'n-Nüfûs*, it embodies patience, contentment, ascetic withdrawal, and disciplined reliance on divine provision. Its nocturnal life parallels Sufi night devotions; its solitary watchfulness mirrors inner vigilance.

Beyond mystical symbolism, the owl had broader cultural meanings. In medieval and early modern contexts, it was often seen as ominous for its call yet valued for pest control. By making the owl a spiritual exemplar, Eşrefoğlu reframes solitude as intentional asceticism, stillness as composure, and measured consumption as moral discipline.

The choice of a merchant as the protagonist underscores the lesson's applicability to everyday economic life, embedding Sufi ethics in ordinary contexts rather than restricting them to scholars or saints. *Müzekki'n-Nüfûs* thus operates on multiple levels: instructing in virtues, modeling symbolic interpretation, and participating in the Ottoman shaping of Sunni-oriented public religiosity. Through accessible narrative, it mediates between the textual authority of earlier scholarship and the lived realities of a Turkish-speaking audience.

By framing the lesson in a memorable *qissa*, Eşrefoğlu ensured that patience, moderation, and reliance on divine provision could be remembered, retold, and applied. The owl, reimagined from a bird of ill omen into a spiritual model, became a portable emblem of virtue. The story's simplicity conceals layered meanings, allowing it to resonate across social strata and centuries. The "owl *qissa*" thus demonstrates late medieval Anatolian Sufism's capacity to adapt inherited symbols into enduring vehicles for ethical and theological instruction, speaking to intellect, conscience, and shared cultural imagination.

GİRİŞ

XV. yüzyıl, Anadolu sahasında dinî ve tasavvufî kültürün dil, anlatı biçimi ve muhatap ilişkileri bakımından belirgin dönüşümler geçirdiği bir dönemdir. Bu yüzyılda Türkçe kaleme alınan dinî ve tasavvufî metinlerde, insanların manevî olgunlaşma yolunda ilerlemelerinin yanında, bazı mutasavvıflar toplumsal düzeyde dinî ve tasavvufî bir duyarlılık geliştirmeyi de amaçlamışlardır. Bu bağlamda Yazıcızâde Mehmed, Ahmed, Kaygusuz Abdal ve Eşrefoğlu Rûmî gibi mutasavvıflar, Arapça ve Farsça klasik kaynakları halkın anlayabileceği dil ve biçimlere dönüştürerek yeni bir hitap tarzı geliştirmişlerdir. Eşrefoğlu Rûmî'nin (ö. 874/1469-70 [?]) 852/1448 yılında kaleme almış olduğu *Müzekki'n-Nüfûs* adlı eseri, bu gelişimin önemli bir örneğidir. Eser, nefis terbiyesi ve manevî arınma kadar dinî ve ahlâkî problemlere karşı geliştirilen bir tepki ve uyarı metni olarak da değerlendirilebilir. Bu yönüyle eser, müellifin dinî ve tasavvufî birikimiyle birlikte dönemin ahlakını ve dinini yeniden inşa çabasını da yansıtır.

Müzekki'n-Nüfûs, slâm ahlak ve tasavvuf geleneğinde, özellikle Gazâlî'nin İhyâ'sında sistemleşen bazı kavram ve meselelerin Türkçe ve daha geniş bir muhatap kitlesine dönük yeniden ifadesi olarak değerlendirilebilir.¹ Bu tür eserler, Arapça ve Farsça klasik metinlerde yer alan tasavvuf temelli kavram ve telakkileri sadeleştirerek geniş kitlelere ulaştırmayı amaçlar. Nefis terbiyesi, sabır, tevbe, tevekkül gibi temel ahlâkî kavramlar etrafında şekillenen bu metinlerde, öğretici kıssalar aracılığıyla soyut ilkeler somutlaştırılır. Dolayısıyla *Müzekki'n-Nüfûs*, dinî manada nasihat geleneğinin kıssa temelli didaktik anlatıların kesişiminde yer alır ve erken Osmanlı döneminde halk düzeyinde tasavvufî bilincin oluşumuna katkıda bulunan önemli bir eserdir.

Bu makalede, *Müzekki'n-Nüfûs*'ta bulunan ve tevekkül temasını merkeze alan bir kıssa çözümlenmektedir. Hz. Süleyman ile bir tüccar arasında geçen diyalog üzerine kurulu bu kıssa, tevekkül esaslı bir ahlâkî değeri aktarmanın yanı sıra, temsil düzeyinde sembolik bir anlam da taşır. Kıssada baykuşlar üzerinden kanaatkâr ve sabırlı olma öğütlenir; böylece müminlerin tevekküle teşvik edilmesine zemin hazırlanır. Bu yapının oluşumunda hem anlatı teknikleri hem de seçilen toplumsal figürler belirleyici rol oynar. Kıssadaki tüccar tipi, doğrudan dinî bir otoriteyi temsil etmeyen, gündelik hayatta karşılığı bulunan bir muhatap olarak tercih edilir.

Çalışmada metin incelemesi temel yöntem olarak benimsenmiştir. Baykuşun anlatı içindeki işlevi, anlatı yapısı ve dönüşüm dinamiği bağlamında değerlendirilmiş; sembolik düzeydeki anlam alanları çözümlenmiştir. Aynı zamanda İslamî edebiyat geleneğinde kuş ve hayvan temsilleri üzerine yapılan çalışmalar dikkate alınarak hayvan sembolizminin didaktik işlevleri de tartışılmıştır. Ayrıca literatürde erken dönem Osmanlı tasavvufî hareketleri üzerine mevcut tartışmalar ile kamusal dinî söylem temelli yaklaşımlar arasında kıssanın arka planını anlamak adına bağlamsal bir tartışma zemini de sunulmuştur. Makalede ayrıca Eşrefoğlu Rûmî ile ilgili literatüre yer yer dolaylı olarak işaret edilmiş, bu literatürde ise genellikle *Müzekki'n-Nüfûs*'un anahtar kavramlarının zikir, marifet, nefis terbiyesi ve tevbe ekseninde belirlendiği tespit edilmiştir.² Buna karşın eserdeki anlatı teknikleri, sembolik dil ve kıssa biçiminde yapılan dinî ve tasavvufî aktarımın toplumsal boyutları ve bu hususların bağlam ile ilişkisi üzerine henüz yeterince tartışma üretilmemiştir. Bu makale, söz konusu boşluğu doldurma konusunda bir adım atmayı planlamaktadır.

Bağlamsal açıdan bakıldığında Anadolu'daki tasavvufî hareketler üzerine yapılan araştırmalarda, uzun süre boyunca bu oluşumların kurumsal yapılarını merkeze alan bir yaklaşım etkili olmuştur. Mehmet Fuat Köprülü'nün çizdiği çerçevede şekillenen bu paradigma, tarikatların tarihsel sürekliliğini,

¹ Bu hususu derinlemesine inceleyen bir çalışma için bkz. George F. Hourani, "Ghazâlî on the Ethics of Action," *Journal of the American Oriental Society* 96/1 (1976): 69-88.

² Veysel Akkaya, "Hacı Bayrâm-ı Velî'nin Halifelerinden Eşrefoğlu Rûmî'nin *Müzekki'n-Nüfûs*'unda Zikir," *IV. Uluslararası Hacı Bayrâm-ı Velî Sempozyumu Bildiriler Kitabı* (Ankara: İlahiyat, 2019), 109-120; Harun Alkan, "Eşrefoğlu Rûmî'nin *Müzekki'n-Nüfûs* Adlı Eserinde Tevbe Kavramı," *III. Uluslararası Hacı Bayrâm-ı Velî Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, ed. Ethem Cebecioğlu et al. (Ankara: İlahiyat, 2018), 169-179; Öncel Demirdaş, "Eşrefoğlu Rûmî'nin *Müzekki'n-Nüfûs* İsimli Eseri Bağlamında Tevekkül Anlayışı," *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 8, no. 2 (2019): 1437-1453; Yakup Pekdoğru, "Müzekki'n-Nüfûs Bağlamında Eşrefoğlu Rûmî'ye Göre Marifet," *Akademik İslam Araştırmaları Dergisi* 8 (2020): 131-146.

özellikle de Türkistan ile bağları bağlamında, belgelemeye odaklanmıştır.³ Ancak son dönem tarih yazımında, tasavvufun gündelik hayatla kurduğu çok yönlü ilişkiler, çeşitli toplumsal kesimlere hitap eden metin biçimleri ve dinî söylemin katmanlı yapısı giderek daha fazla ön plana çıkmaktadır.⁴ Bu çalışma, söz konusu yeni perspektifler doğrultusunda, Eşrefoğlu Rûmî'nin *Müzekki'n-Nüfûs* adlı eserinde yer alan baykuş temelli kıssayı hem anlatı yapısı hem de sembolik düzlemde incelemeyi amaçlamaktadır. Söz konusu çalışmayla anlatının tevekkül anlayışını nasıl örneklendirdiğini ortaya koymak kadar, bu anlatının XV. yüzyılda şekillenen kamusal dinî söylemle kurduğu ilişkiyi de görünür kılmak hedeflenmektedir. Böylece kıssa, dönemin tasavvufî düşüncesinin halk arasındaki temsil biçimlerini anlamak açısından önemli bir izlek sunmaktadır.

1. XV. Yüzyılda Kitabî Tasavvufun Yaygınlaşması ve Dönüşen Hitap Biçimleri

XV. yüzyıl Anadolu'su, siyasî ve kurumsal inşa süreçlerinin yanı sıra, dinî söylemin yeniden biçimlendiği ve farklı toplumsal katmanlara göre şekillendiği bir dönemdir. Bu yüzyılda Türkçe kaleme alınan tasavvufî metinlerde, kitabî tasavvuf çerçevesi halkın anlayabileceği anlatım biçimlerine uyarlanmış ve yeniden kurgulanmıştır. Arapça ve Farsça kavramlar korunmakla birlikte, Türkçe olarak somutlaştırılmış; alegorik anlatımlar yerel halkın tahayyül dünyasına uyarlanmış; kıssalar, semboller ve gündelik hayattan figürler bu yapıya dâhil edilmiştir. Böylece kitabî temellere dayanan tasavvuf, özellikle şehirli halk olarak adlandırabileceğimiz ahaliyle doğrudan temas kuran yeni bir iletişim zemini kazanmıştır. Bu bağlamda mutasavvıflar ve/veya medrese kökenli kişiler, menkıbe ve benzeri anlatı türlerini kullanarak bu kesime ulaşmayı ve onları dinî-manevî bir duyarlılıkla donatmayı amaçlamıştır.

Terzioğlu, XV. yüzyıl Osmanlı dinî hayatını, mezhep temelli sınırların henüz kesinleşmediği ve dinî temsil biçimlerinin çok sesli formlarda dolaşımında olduğu bir geçiş dönemi olarak değerlendirir.⁵ Bu çoğulcu zemin, tasavvufî metinlerin ve vaaz anlatılarının farklı aidiyet katmanlarına hitap eden esnek bir dil geliştirmesine imkân tanır. Bu sayede, kitabî tasavvuf birikimi belirli bir entelektüel zümreyle sınırlı kalmaksızın, halk kesimlerine de ulaşabilecek bir anlatı formuna bürünme zemini ortaya çıkar. Bu noktada Eşrefoğlu Rûmî gibi mutasavvıf müellifler, Arapça ve Farsça klasik kaynakları Türkçe vaaz diline dönüştürerek hem ahlâkî hem de dinî söylemin yatay düzlemde yaygınlaşmasını sağlarlar. Bu süreçte de kıssalar, hayvan figürleri ve temsile dayalı anlatılar, soyut öğretinin somut örneklerle halk zihninde karşılık bulmasına aracılık eden temel anlatı araçlarına dönüşür.

Bu bağlamda *Müzekki'n-Nüfûs*, nefis terbiyesine odaklanan bir tasavvuf metni olmanın ötesinde, dinî ve ahlâkî değerleri geniş halk kesimlerine ulaştırma amacı güden bir metinsel pratik örneği olarak dikkat çeker. Eserde yer alan figürler, anlatının toplumsal çeşitliliğe açılan yönünü yansıtır. Bu tipolojiler, soyut öğretileri farklı sosyoekonomik gruplara taşıyan temsilî yapılar olarak işlev görür. Dönemin gündelik hayatına ve sosyal dokusuna aşına olan muhatap, bu karakterler aracılığıyla sunulan öğretilerle kendi hayatı arasında anlamlı bir bağ kurabilir. Eserin dili de bu yönelimi destekler niteliktedir. Bu bağlamda eserde okumuş çevrelere özgü terminolojik yoğunluktan uzak, vaaz ortamlarında karşılık bulan sade, örnekleme ve temsile açık bir anlatım tercih edilmiştir.⁶ Bu anlatı

³ Kendisinin öncü çalışması için bkz: Mehmet Fuat Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1966).

⁴ Kurumsal yapıların ötesine geçen tasavvufî temsil biçimlerini anlamak için alternatif süfi topluluklara dair çalışmalar önemli bir çerçeve sunar, bkz: Ahmet T. Karamustafa, *God's Unruly Friends: Dervish Groups in the Islamic Later Middle Period, 1200–1550* (Salt Lake City: University of Utah Press, 1994). Yine tasavvufun halk dilinde ifadesi, özellikle şathiyye gibi türler üzerinden şekillenen vernaküler gelenekle birlikte çok katmanlı bir söylemsel zemin kazanmıştır, bu anlamda bkz: Zeynep Oktay Uslu, "The Şathiyye of Yunus Emre and Kaygusuz Abdal: The Creation of a Vernacular Islamic Tradition in Turkish," *Turcica* 50 (2019): 9–52.

⁵ Derin Terzioğlu, "Confessional Ambiguity in the Age of Confession-Building: Philo-Alidism, Sufism, and Sunni Islam in the Ottoman Empire, 1400–1700." *Entangled Confessionalizations? Dialogic Perspectives on the Politics of Piety and Community-Building in the Ottoman Empire, 15th–18th Centuries*, haz. Tijana Krstic ve Derin Terzioğlu (Piscataway, NJ: Gorgias Press, 2022), 563–624; ayrıca daha genel bir panorama için bkz: Derin Terzioğlu, "Sufis in the Age of State-Building and Confessionalization." *The Ottoman World*, ed. Christine Woodhead (Abingdon: Routledge, 2012) 86–99.

⁶ Bu bağlamda *Müzekki'n-Nüfûs*, nefis terbiyesine odaklanan bir tasavvuf metni olmanın ötesinde, dinî ve ahlâkî değerleri geniş halk kesimlerine ulaştırma amacı güden bir metinsel pratik örneği olarak dikkat çeker. Eserde yer alan figürler, anlatının toplumsal çeşitliliğe açılan yönünü yansıtır. Bu tipolojiler, soyut öğretileri farklı sosyo-ekonomik gruplara taşıyan temsilî yapılar olarak işlev görür. Dönemin gündelik hayatına ve sosyal dokusuna aşına olan muhatap, bu karakterler aracılığıyla sunulan öğretilerle kendi hayatı arasında anlamlı bir bağ kurabilir. Eserin dili de bu yönelimi destekler niteliktedir; okumuş

biçiminin, eserin hitap alanını genişleterek dinî bilginin daha doğrudan aktarılmasına katkı sunması beklenir.

Bu noktada, A. Barış Baştürk'ün dikkat çektiği üzere, Eşrefoğlu Rûmî, *Tarikatnâme* ve *Müzekki'n-Nüfûs* gibi eserlerinde dinî söylemi belirli bir çerçeve içinde yeniden tanımlamış ve bu yolla şeyh merkezli bir "Sünnî-Sûfî Ortodoksi" inşa etmeye yönelmiştir.⁷ Baştürk'ün değerlendirmesine göre *Müzekki'n-Nüfûs*, özellikle yeni İslamlaşmış kitlelere yönelik olarak temel dinî bilgileri iletme amacı taşıyan bir "ahlak kitabı" niteliği taşır. Eser, geniş bir muhatap kitlesine ulaşmak üzere sade bir anlatım tercih eder. Ancak bu açıklık, aynı zamanda dinî düşüncenin hangi çerçevede meşru kabul edildiğine dair seçici bir bakışı da yansıtır.⁸ Bu dönemde Hurûfilik gibi akımlara yöneltilmeye başlanan eleştiriler, *Müzekki'n-Nüfûs*'ta yer alan dinî söylemin, henüz kurumsallaşmış bir din anlayışından ziyade, 15. yüzyıl başı Osmanlı bağlamında bid'at ve sapma olarak algılanan yorumlara karşı şekillenen ahlâkî ve itikadî bir hassasiyet çerçevesinde değerlendirilebileceğini düşündürmektedir. Bu durum, eserin öğretici yönüyle birlikte meşru kabul edilen dinî sınırları belirleme ve muhatabını belli bir "doğruluk çizgisine" yönlendirme amacı taşıdığını düşündürür.⁹

Bu dönemde yazılı kültürde şekillenen kitabî-tasavvufî anlatı stratejileri, hitap biçimlerinin yanı sıra temel kavramların temsil yollarında da belirgin bir dönüşüm ortaya koyar. Tevekkül, sabır ve kanaat gibi merkezî tasavvufî mefhumlar, teorik açıklamaların ötesine geçerek anlatı içinde somut örnekler ve kıssalar aracılığıyla, kitabî tasavvufa uygun olarak yeniden yorumlanır. Bunlardan biri olan Eşrefoğlu Rûmî'nin bu kıssa merkezli anlatım tarzı, dönemin diğer mutasavvıf müelliflerinde de benzer biçimlerde izlenebilir. Yazıcızâde Mehmed'in *Muhammediyye*'si bu anlamda yerel kültürle temas kuran anlatım tercihleriyle dikkat çeker.¹⁰ *Müzekki'n-Nüfûs*'ta halka, ya da daha genel ifadeyle gündelik olana yakın bir dilin; deyimler, hayvan temsilleri ve kıssalar aracılığıyla kurulan anlatı dünyasının öne çıkması, dinî söylemin medrese temelli dar bir zeminin dışına taşarak, metni kavrayabilecek daha geniş bir dinleyici ve okur kitlesiyle temas eden bir yönelim olarak şekillendiğini düşündürmektedir. Dindarlık anlayışı ibadet ve zikirle sınırlı kalmaz; ahlâkî sorumluluk, tevekkül ve kanaat gibi toplumsal değerlerle birlikte anlam kazanır. Bu çok yönlü ifade biçimleri, sözlü kültürle ilişkisini sürdüren ve yazılı tasavvufî söylemin sınırlarını genişleten, Sünnî tasavvuf geleneği içinde şekillenen bir popüler dindarlık ve tasavvuf anlayışının oluşmasına zemin hazırlar.

2. Kıssanın Anlatı Yapısı: Hz. Süleyman, Tüccar ve Baykuş

Eşrefoğlu Rûmî tarafından 852/1448 yılında kaleme alınan *Müzekki'n-Nüfûs*, literatürde Eski Anadolu Türkçesiyle yazılmış olarak görülür ve mensur yapısına zaman zaman manzum parçaların eşlik ettiği bir dinî-tasavvufî eser olarak kategorize edilir.¹¹ Kadiriye tarikatının Eşrefiye kolunun kurucusu olarak nitelenen müellif,¹² bu eserde nefis terbiyesini temel mesele olarak ele alır. Bu bağlamda nefis dört mertebeye ayrılarak (emmâre, levvâme, mülhime, mutmaine) hem ahlâkî arınma süreci hem de ruhsal ilerleme adımları detaylı biçimde anlatılır. Müellif, özellikle *nefs-i emmâre*ye yüklediği olumsuz nitelikler aracılığıyla insanın tabiatına yerleşmiş kötülük eğilimlerini tespit ederken, metnin genelinde

çevrelere özgü terminolojik yoğunluktan uzak, vaaz ortamlarında karşılık bulan sade, örnekleme ve temsile açık bir anlatım tercih edilmiştir. Bu anlatı biçimi hem hitap alanını genişletir hem de dinî bilginin aktarımında daha doğrudan ve etkili bir yol açar.

⁷ A. Barış Baştürk, "Orthodoxy, Sectarianism and Ideals of Sufism in an Early Ottoman Context: Eşrefoğlu Rumi and his Book of the Sufi Path." *Cultural Fusion of Sufi Islam*, ed. Sarwar Alam (Londra: Routledge, 2019), 130–146.

⁸ A. Barış Baştürk, "Orthodoxy, Sectarianism and Ideals of Sufism in an Early Ottoman Context," 133.

⁹ A. Barış Baştürk, "Orthodoxy, Sectarianism and Ideals of Sufism in an Early Ottoman Context," 137-138.

¹⁰ Eserin içeriğine dair detaylı bir tahlil için bkz: Yazıcıoğlu Mehmed. *Muhammediye*. haz. Amil Çelebioğlu (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2018), 79-155; daha tarihsel bir değerlendirme için bkz: Carlos Grenier, "The Yazıcıoğlu Brothers and Vernacular Islamic Apologetics on the Fifteenth-Century Mediterranean Frontier," *Journal of the Ottoman and Turkish Studies Association* 6/2 (2019):131–154; eserin nüshaları üzerine bir inceleme için bkz: Tobias Heinzmann, *Populare Religiose Literatur und Buchkultur im Osmanischen Reich: Eine Studie zur Nutzung der Werke der Brüder Yazıcıoğlu*. (Baden-Baden: Ergon Verlag, 2015).

¹¹ Abdullah Uçman. "Müzekki'n-Nüfûs." *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 29 Mart 2025. <https://islamansiklopedisi.org.tr/muzekkin-nufus>.

¹² Adalet Çakır, "Kâdiriyye," *Türkiye'de Tarikatlar: Tarih ve Kültür*, ed. Semih Ceyhan (İstanbul: İSAM Yayınları, 2015), 172-176.

bu kötülüğün hangi iç mücadelelerle dönüştürülebileceğine dair örnekler sunar. Eser iki ana bap ve çok sayıda fasıl hâlinde düzenlenmiş olup dünya sevgisi, sabır, tevekkül, açlık, suskunluk gibi başlıklar altında tasavvufî terbiyenin ana unsurlarını işler.¹³

Rûmî'nin *Müzekki'n-Nüfus*'unda yer alan ve bu makalenin odağını oluşturan kısca, üç temel figür etrafında kurgulanır: Hz. Süleyman, bir tüccar ve bir baykuş. Anlatı, Hz. Süleyman'ın tüccara tevekkülün mahiyetine dair verdiği nasihatle başlar. Hz. Süleyman, rızkın Allah tarafından temin edildiğini ve insanın aslı sorumluluğunun ilahî emirlere yönelmek olduğunu ifade eder. Bu sözlere ikna olmayan tüccar ise rızkın talep edilmeden elde edilemeyeceğini ileri sürerek bir karşı argüman sunar. Böylece kısca, öğretici bir makamdan yükselen sözün sahici olup olmadığını deney yoluyla sınamak isteyen bir muhatap figürü üzerinden ilerler. Bu giriş bölümü, kıssanın öğretici hedefini açıklar niteliktedir. Çünkü kısca yalnızca tevekkülün ne olduğunu tanımlamakla kalmaz, bu öğretinin nasıl ispatlanabileceğini de bir anlatı yapısı içerisinde gösterir.¹⁴

Tüccarın Hz. Süleyman'ın öğüdünü sınamak üzere bir baykuş satın alması ve onu kat kat kapalı mekânlara hapsedmesi, anlatıya hem gerilim hem de ironi kazandıran bir bölüm oluşturur. Tüccarın eylemi, zahiren tevekkülsüzlüğün örneği gibi görünse de kıssanın ilerleyişi açısından bir tetikleyici unsur işlevi görür. Baykuşun yerleştirildiği sandık, kutu ve hücre gibi katmanlı yapılar hem fiziksel bir kapanmayı hem de kişinin hakikati anlamadan önce geçtiği karanlık cehalet evresini simgeler. Tüccarın baykuşu gözlemlemek üzere sefere çıkması, aslında kendi benliğinden uzaklaşma ve dönüş yolculuğunun mecazî başlangıcıdır. Bu yapı içinde baykuş, sessizliğin, teslimiyetin ve sabrın sembolü hâline gelir. Baykuşun dış dünyayla tüm bağları koparıldığında bile rızkına ulaşması, Allah'ın kudretini görünür kılar. Böylece anlatı, tevekkülün tanımsal düzeyde bırakılmayıp, gözleme ve deneyime açık bir hakikate dönüştürüldüğü bir mantık içinde işlenir.

Kıssanın doruk noktası, tüccarın dönüşüyle başlar. Uzun bir zaman sonra eve dönen tüccar, katman katman kapalı kutuları açarak baykuşa ulaşır ve onu sağ bulduğunda derin bir hayrete kapılır. Bu sahne, kişinin iç dünyasında hakikate ulaştığı ani idrak anının anlatı düzlemindeki karşılığıdır. Baykuşun hayatta oluşuna duyulan hayret, aynı zamanda tüccarın tevekküle dair önceden taşıdığı kanaatlerin sorgulanmasını ve anlam dünyasında bir kırılmanın yaşanmasını beraberinde getirir. Hz. Süleyman'ın açıklayıcı sözüyle birlikte "Her günde üç kuş gelir. Ana kendüyi 'arz eder. Birisini alır yer. İkisini azad eder. Kendü ol bir kuş ile yarımdası gene ol vakte degin kana'at eder. Sabreder," ifadesi, kıssanın ana temasını pekiştirir.¹⁵ Baykuşun davranışı, sabır ve kanaatin sürekliliğini temsil ederken, onun bu tutumu sayesinde Allah'ın rızkını her gün eksiksiz gönderdiği mesajı vurgulanır. Böylece baykuş, tevekkülün yaşayan temsiline dönüşür ve yalnızlığıyla ders verir.

Son sahnede tüccarın yaşadığı içsel dönüşüm, kıssanın didaktik yönünü tamamlayan ahlâkî sonuç bölümünü oluşturur.¹⁶ Tüccar, başlangıçta sorgulayıcı ve ikna olmayan bir figürken, deneyimledikleri sonucunda tasadduka yönelir, malını fukaraya dağıtarak inzivaya çekilir. Bu dönüşüm, tasavvufî geleneğin içsel arınma ve dünyevî bağlardan kurtulma öğretisini temsil eder. Kısca bu yönüyle bir anlatı içinde ahlâkî yükselişin aşamalarını gösterir: inat, deneyim, idrak, teslimiyet. Anlatı, insanın manevî

¹³ Abdullah Bağdemir, "Müzekki'n-nüfus (Eşrefoğlu, Abdullah)." *Türk Edebiyatı Eserler Sözlüğü*. Erişim: 7 Ağustos, 2025, <https://tees.yesevi.edu.tr/madde-detay/muzekki-n-nufus>.

¹⁴ Metnin tamamı için bkz: Abdullah Bağdemir, *Müzekki'n-Nüfus: Giriş-Metin-Sözlük* Yayınlanmamış Doktora Tezi, (Ankara Üniversitesi, 1997), 174-176; Bağdemir'in metni bu nüshaya dayanmaktadır, bkz; Eşrefoğlu Rûmî. *Müzekki'n-Nüfus*. Ankara Türk Dil Kurumu Kütüphanesi A/143; eserin günümüz Türkçesi versiyonları vardır, örneğin bkz: Eşrefoğlu Rûmî. *Müzekki'n-Nüfus*. haz. Abdullah Uçman. (İstanbul: İnsan Yayınları, 2019); Eşrefoğlu'nun metni Osmanlı döneminde de çok kez basılmıştır, bkz: Eşrefoğlu Rûmî. *Müzekki'n-Nüfus*. İstanbul: Takvîmhâne-i Âmiré Litografya Destgâhı Tabı, 1269 [1853]; Eşrefoğlu Rûmî. *Müzekki'n-Nüfus*. İstanbul: Kara Hisârî Elhâc Alî Rızâ Efendi Taş Destgâhı Tabı, 1281 [1864]; Eşrefoğlu Rûmî. *Müzekki'n-Nüfus*. İstanbul: Bosnavî Elhâc Muharrem Efendi Matbaası, 1291 [1874]; Eşrefoğlu Rûmî. *Müzekki'n-Nüfus*. İstanbul: Şirket-i Sahhâfiyye Elhâc Hüseyin Efendi Taş Destgâhı Tabı, 1301 [1884]; Eşrefoğlu Rûmî. *Müzekki'n-Nüfus*. İstanbul: Şirket-i Sahhâfiyye-i Osmâniyye, 52 Numerolu Matbaa, 1327 [1909].

¹⁵ Abdullah Bağdemir, *Müzekki'n-Nüfus*, 175.

¹⁶ Abdullah Bağdemir, *Müzekki'n-Nüfus*, 176.

arınma sürecini merkeze alırken, sadaka üzerinden dayanışma ilkelerinin dinî anlam evreni içinde temellendirilmesine de imkân tanır. Neticede Eşrefoğlu'nun kıssayı bu yapıda sunması, halkın gündelik hayatına hitap eden bir dindarlık modelini temellendirme çabasının bir parçası olarak okunabilir.

3. Baykuş Sembolizmi: Tasavvufî Bir Model Olarak Kuş

Tasavvufî düşüncede hayvanlar, doğayı yansıtan canlılar olmanın ötesinde, soyut kavramlara sembolik karşılıklar kazandıran anlatı unsurları olarak işlev görür. Özellikle kuşlar, tasavvufî metinlerde ilahî hakikate yönelişi temsil eden ruhsal yolculukların mecazî taşıyıcıları olarak kurgulanır.¹⁷ Ferîdüddin Attâr'ın *Mantıku't-Tayr* adlı eserinde olduğu gibi, tasavvufî edebiyatın temel anlatı evreninde kuşlar, farklı manevî makamların ve ahlâkî eğilimlerin taşıyıcısı olarak yer alır. Bu semboller, tasavvufî terbiyenin içsel aşamalarını örnekler üzerinden kavratma amacı güder. Tasavvufî sembolizmde kuş imgesi, ruhun aşkın olana yönelişini ifade eden anlatı yapılarında merkezî bir konumda yer alır.¹⁸

Osmanlı dönemi edebiyatında hayvan temelli hikâyeler, dinî-manevî öğretileri aktarmak, ahlâkî değerleri pekiştirmek ve toplumsal tipleri temsil etmek amacıyla kullanılan önemli bir anlatı biçimi olarak öne çıkar.¹⁹ Bu metinlerde hayvanlar, okuyucunun gündelik hayatta aşına olduğu özellikleriyle betimlenir; böylece soyut kavramlar somut bir görünüm kazanır. Anlatılarda yer alan figürler, kanaat, sabır, adalet, feraset veya tevekkül gibi erdemlerin taşıyıcısına dönüşerek sembolik bir işlev üstlenir. Bu eserlerin olay örgüsü, mecaz temelli bir anlatımı doğrudan didaktik bir içerikle birlikte sunar. Bu sayede hayvan figürleri, halkın tahayyül dünyasında kolayca yer edinir ve mesajın daha geniş bir toplumsal kesime ulaşmasına katkı sağlar. Osmanlı şehir kültüründe şekillenen bu anlatı biçimi, sözlü ve yazılı gelenek arasında bir köprü işlevi görerek dinî bilginin daha doğrudan ve etkili biçimde yayılmasına imkân tanır.

Osmanlı bağlamında tasavvufî anlatılarda yer bulan diğer kuş figürlerine bakıldığında baykuşun taşıdığı sembolik değerlerin farklı düzlemlerde işlendiği görülür. Örneğin, Emel Nalçacıgül-Çopur'un Şemsî'nin (ö. XVI. yüzyıl) *Deh Murg* eseri üzerinden yaptığı sınıflandırmada hüdhüd, bülbül, keklik gibi kuşlar çeşitli meslekî ve estetik vasıflarla özdeşleştirilirken, baykuş sessizliği, yalıtılmışlığı ve derin sezgisel bilgiyi temsil eden bir tipoloji olarak öne çıkar. Bülbülün sevgiliye duyulan aşkı, hüdhüdün hikmet taşıyıcılığı ya da kekliğin gündelik emekle ilişkisi, baykuşun kanaat ve tevekkül merkezli duruşuna karşılık gelir. Bu farklılaşma, her kuşun farklı bir tasavvufî meşrebi temsil ettiğini düşündürür.²⁰

Bu bağlamda yukarıda da belirtildiği gibi Rûmî'nin *Müzekki'n-Nüfûs*'unda yer alan kıssada baykuş, tasavvufî öğretilerde sıklıkla işaret edilen sabır, kanaat, tevekkül ve züht gibi mefhumların taşıyıcısı olarak kurgulanır. Geceyi zikirle geçiren, gündüzü ise sakince halvetle sürdüren baykuş, dış dünyaya karşı ilgisizliği ve rızık konusunda gösterdiği tevekkül ile tasavvufî geleneğin sükûn ve teslimiyet ideallerini temsil eder. Sessizlik ve yalnızlıkla özdeşleştirilen bu kuş, içe yönelişin ve dünyevî olandan arınmanın metaforuna dönüşür. Bu anlatım biçimi, riyazet ve çile gibi tasavvufî pratiklerin doğrudan alegorik bir formda sunulmasına imkân tanır.

4. Müzekki'n-Nüfûs'taki Baykuş Kıssası

¹⁷ Bu hususta genel bir değerlendirme için bkz: Ömür Ceylan, *Kuşlar Dîvânı: Osmanlı Şiir Kuşları* (İstanbul: Kapı Yayınları, 2007).

¹⁸ Bu konuda detaylı bir inceleme için bkz: Fatemeh Keshavarz, "Flight of the Birds: The Poetic Animating the Spiritual in 'Attar's *Mantıq al-tayr*,'" *Attar and the Persian Sufi Tradition: The Art of Spiritual Flight*, ed. Leonard Lewisohn- Christopher Shackle (London: I.B. Tauris, 2006), 112-134.

¹⁹ Aysun Çelik, "Klasik Türk Edebiyatında Hayvan Hikâyeleri Üzerine Bir Araştırma." *Türk Dili ve Edebiyatı Bölümünden 40. Yıla Armağan* (Konya: Selçuk Üniversitesi Yayınları, 2015), 231-248.

²⁰ Emel Nalçacıgül-Çopur, "Sembollerle İfade ve Deh-Murg-ı Şemsî." *Kuş Dili: Dilde, Edebiyatta ve Sanatta Kuşlar*, ed. Mustafa Sökmen (İstanbul: Dergah Yayınları, 2017), 185-213.

Eşrefoğlu'nun anlatısında baykuşun tercih edilmesi, onun halkın gündelik gözlemlerine açık, sıradan bir kuş olmasıyla ilgili olabilir.²¹ Baykuşun hikmetle ilişkilendirilmesi, gözden uzak bir canlıda derin bir manevî ilkenin somutlaşabileceği fikrini destekler.²² Bu yaklaşım, yüksek ahlâkî ideallerin toplumun aşına olduğu örnekler üzerinden aktarılmasına imkân tanır. Baykuşun her gün önüne gelen üç kuştan yalnız birini tüketip ikisini serbest bırakması, süreklilik arz eden bir davranış biçimi üzerinden kanaatkârlığın örneklediği bir zemini ortaya koyar. Böylece baykuş, gündelik erdemlerin istikrarlı bir temsili olarak kıssanın merkezinde yer alır.

Kıssadaki baykuşun anlatısal işlevi yalnızca bir alegorik öge sunmakla sınırlı değildir. Aynı zamanda anlatı boyunca tüccarın içsel dönüşümüne eşlik eden bir model olarak konumlanır. Onun tevekkül hâli, yalnızlığın ve sessizliğin içinde şekillenen sabrın görünür bir temsiline dönüşür. Bu anlatı stratejisi, kıssayı takip eden dinleyici veya okuyucu için baykuşu hayvanlar âleminde bir temsilden öteye taşır; onunla özdeşleşilebilecek, davranış düzeyinde örnek alınabilecek bir ahlâkî model sunar. Böylece baykuş, soyut bir kavramın sembolik taşıyıcısı olmaktan çıkarak, doğrudan öğretici işleve sahip bir temsil alanı yaratır.

Eşrefoğlu Rûmî'nin baykuş kıssası, tevekkül anlayışını soyut açıklamaların ötesine taşıyan, ahlâkî tutumların gündelik örneklerle somutlaştığı bir anlatı formu sunar. Sabır, kanaat ve dünyaya bağlılıktan uzaklaşma gibi değerler, doğrudan bir hayvan figürü üzerinden gözlemlenebilir davranışlara bağlanarak aktarılır. Hz. Süleyman'ın sözleriyle açılan kıssa, tüccarın sorgulayıcı tavrıyla gerilim kazanır ve olayların beklenmedik biçimde geliştiği dönüşüm sahnesiyle sonlanır. Bu yapı, öğretinin yaşantıyla sınanarak içselleştirildiği bir düzlemi mümkün kılar. Tüccarın başlangıçtaki tereddüdü, onu anlatı içinde temsili bir muhatap hâline getirir ve böylece kıssa, doğrudan nasihate açık dinleyici zümrelere yönelme imkânı bulur. Anlatım tarzındaki sadelik, mecaz yoğunluğundan uzak bir dille desteklenmiştir. Bu dilsel tercih, halkın kavrayışına uygun bir öğretim aracı olarak kıssanın işlevselliğini artırır. Baykuşun davranışları üzerinden kurulan tevekkül modeli, hayvan sembolizmini didaktik bir stratejiye dönüştürür; kıssa, sözlü kültürle kurduğu bağ ve temsil dünyasıyla ahlâkî öğretiyi kamusal düzeyde dolaşıma sokar.

Rûmî'nin *Müzekki'n-Nüfûs* adlı eseri, XV. yüzyıl Anadolu'sunda şekillenen yeni kamusal dinî söylemin önemli metinlerinden biridir. Yukarıda da işaret edildiği üzere Anadolu ve zamanla Rumeli coğrafyasında yaşanan toplumsal ve siyasî dönüşümler, dinî temsil biçimlerinin yalnızca tarikat içi veya medrese temelli yapılarla sınırlı kalmamasına, aksine halkın gündelik yaşamına hitap eden anlatı biçimlerinin güç kazanmasına neden olmuştur. Bu bağlamda *Müzekki'n-Nüfûs*, klasik tasavvuf metinlerinin ötesine geçerek, Türkçe ve sade bir dille yazılmış olması sayesinde daha geniş bir muhatap kitlesine ulaşmayı hedefleyen bir kamusal dinî metin hüviyetine bürünür. Bu yönüyle eser, yalnızca tarikat mensuplarına değil, farklı toplumsal tabakalardan gelen halk kesimlerine dönük bir manevî eğitim aracı olarak da işlev görür.

Eserin yapısal bütünlüğü, tasavvufi terbiyenin farklı katmanlarını sistemli biçimde ele alır. Zikir, sabır, açlık, suskunluk, tevekkül ve nefis terbiyesi gibi başlıklar, bireysel disiplinin ve toplumsal ahlakın inşasında temel kabul edilen öğelerdir. Bu sistemde tevekkül, sabra bağlı gelişen bir erdem olmanın ötesinde, nefsin dizginlenmesiyle birlikte şekillenen, kanaatin yerleşmesini ve dünyevî arzuların törpülenmesini sağlayan bütüncül bir manevî olgunluk alanı olarak görülür. Tevekkül, nefsin aşağı mertebelerden arınarak huzura kavuştuğu ve mutmain düzeyine ulaşmasında geçilmesi gereken dönüştürücü bir durak olarak tasavvur edilir. Bu çerçevede kıssada yer alan baykuş figürü, bu süreci simgesel düzlemde görünür kılan yönlendirici bir işlev yüklenir. Baykuşun yalnızlığı, kanaatkâr tutumu

²¹ Bu hususta bkz: Sevdâ Gülakan-Kaman, "Baykuş Kelimesi ve Baykuşla İlgili İnançlar Üzerine." *Turkish Studies* 10/8 (2015): 1137–1154; Serkan Köse, "Türk Kültüründe Baykuş." *Kültür Araştırmaları Dergisi* 1/3 (2019): 288–301; Sevilay Gök ve Ünsal Yılmaz Yeşildal, "Hayvan Sembolizminin Türk Halk Müziğine Yansımaları: Baykuş Örneği." *Rast Müzikoloji Dergisi* 10/4 (2022): 531–558.

²² Farklı kültürlerdeki baykuş algısına bakınca da bu kuşun münzevi özelliğinin oldukça öne çıktığı görülür, bkz: Desmond Morris, *Owl* (Londra: Reaktion Books, 2009), 21, 42-48; İran konusunda bkz: A'lam, Hüşang. "Büf." *Encyclopædia Iranica*. Erişim: 8 Ağustos, 2025, <https://www.iranicaonline.org/articles/buf-owl-commonly-called-jogd>; Nimet Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü* (İstanbul: Kabaalçı Yayınları, 2008), 212.

ve sabrı; eser boyunca soyut kavramların davranışsal örneklerle pekiştirildiği bir anlatım tercihinin parçası olarak öne çıkar.

Eserin farklı bölümlerinde sabır ile tevekkül, zikir ile açlık ya da suskunluk arasında kurulan bağlantılar, tasavvufî terbiyenin parçalı olmaktan öte bütünlüklü bir husus olarak yapılandığını gösterir. Bu durum, *Müzekki'n-Nüfûs*'un şehirli ahaliye hitap eden bir eser olarak işlevini daha görünür kılar. Zira metinde yalnızlık, sabır ve tevekkül gibi erdemlerin kişide içkinleşmesi, toplumsal ilişkilerde infak, kanaat ve merhamet gibi değerleri teşvik eden bir dinî tahayyülün parçası olarak ele alınır. Kıssanın sade Türkçeye anlatılmış olması, baykuş gibi tanıdık bir hayvan üzerinden soyut öğretinin iletilmesi ve tüccar gibi sıradan bir figürle muhatap kurulması; metnin doğrudan bir vaaz ve nasihat metni olarak halkın zihninde karşılık bulmasını sağlar. Böylece *Müzekki'n-Nüfûs*, XV. yüzyıl Osmanlı toplumunda şekillenen yeni dinî dilin, halk kesimleriyle kurduğu ilişkinin örneklerinden biri hâline gelir.

SONUÇ

Eşrefoğlu Rûmî'nin *Müzekki'n-Nüfûs* adlı eserinde yer alan baykuş kıssası, tevekkül öğretisini yalnızca soyut bir kavram olarak tanıtmakla kalmaz, aynı zamanda davranışa dönüştürülmüş bir model olarak görünür kılar. Kıssanın anlatı yapısı, Hz. Süleyman'ın nasihatıyla başlayan, tüccarın kuşkuculuğu ve baykuşun sabırlı varoluşuyla devam eden bir içsel dönüşüm süreci inşa eder. Baykuşun kanaatkâr ve sabırlı tutumu, dünyevî bağlardan sıyrılmış bir tevekkül anlayışını temsil ederken; tüccarın geçirdiği zihinsel dönüşüm, bu anlatının ahlâkî hedefini somutlaştırır. Böylece baykuş, yalnızlık, sessizlik ve rızıkna razı oluşu ile tasavvufî ahlakın davranış temelli bir temsilcisine dönüşür. XV. yüzyıl, Anadolu'da kitabî manada tasavvufî düşüncenin halk diline yöneldiği bir geçiş dönemidir. Arapça ve Farsça klasiklerin Türkçeye sadeleştirilerek aktarılması, anlatımda kıssa, sembol ve temsil gibi öğelerin öne çıkması, bu dönüşümün göstergelerindedir. Rûmî de bu eğilim doğrultusunda hem içerik hem biçim açısından halkın anlayabileceği bir anlatı evreni kurmuştur. Bu süreçte anlatının muhatabı, yalnızca tarikat ehli ya da eğitilmiş sınıflar değil; tüccar, esnaf gibi şehirli zümrelerdir. Bu durum, tasavvufun bireysel arınma ve içsel tecrübe ekseninden çıkıp, geniş kitlelere ahlâkî telkinlerde bulunan bir kamusal rehberliğe evrildiğini gösterir.

Kıssada kullanılan baykuş figürü, tasavvufî literatürdeki hayvan sembolizmi geleneğine yaslanır. Bu gelenekte kuşlar, ruhsal mertebeleri ve ahlâkî eğilimleri temsil eden metaforik varlıklardır. Baykuşun geceyle özdeş sessizliği, yalıtılmışlığı ve tevekküle dayalı yaşamı, onu kanaat ve züht mefhumlarının mecazî taşıyıcısına dönüştürür. Bu bağlamda kıssa, hayvanlar üzerinden şekillenen eğitici sembollerin dinî söylemde ne derece etkili bir araç hâline geldiğini gösterir. Hayvan figürleri aracılığıyla yapılan ahlâkî aktarım hem anlatıya mecaz derinliği kazandırır hem de muhatapla daha güçlü bir duygusal ve zihinsel bağ kurulmasına olanak tanır.

Müzekki'n-Nüfûs, zühd temelli öğretileri aktarmanın ötesinde kıssalar aracılığıyla tasavvufun toplumsal düzeyde karşılık bulmasına imkân tanıyan bir anlatı niteliği taşır. Anlatılar etrafında şekillenen bu yapı, halkın dinî duyarlılığını beslerken dindarlık pratiklerinin gündelik yaşantıyla uyum içinde şekillenmesine katkı sağlar. Bu yönüyle eser, erken dönem Osmanlı toplumunda gelişen dinî söylemin temsil gücü yüksek metinleri arasında yer alır. Baykuş kıssası, nefis terbiyesine dayalı tasavvufî terbiyenin kişi temelli tefekkürle sınırlı kalmayıp toplumsal davranış biçimlerini dönüştüren anlatı formları aracılığıyla ifade bulduğunu gösterir.

Müzekki'n-Nüfûs'ta yer alan kıssalar, farklı ahlâkî, toplumsal ve sembolik işlevler üstlenir. Bu anlatıların ayrı ayrı incelenmesi, her birinin tasavvufî öğretinin hangi yönlerini öne çıkardığını ve hangi anlatı stratejileriyle anlam kazandığını ortaya koyar. Ayrıca eserdeki kıssalar, aynı dönemde yazılmış diğer tasavvufî ahlak kitaplarıyla karşılaştırıldığında, ortak temaların ve anlatı kalıplarının nasıl şekillendiği de belirginleşir. Metinlerarası ilişkilerin kurulması, *Müzekki'n-Nüfûs*'un anlatı yapısını ve erken dönem Osmanlı tasavvufî düşüncesi içindeki yerini daha kapsamlı biçimde değerlendirmeye olanak verir.

KAYNAKÇA

- A'lam, Hūshang. "Būf." *Encyclopædia Iranica*. Erişim: 8 Ağustos, 2025, <https://www.iranicaonline.org/articles/buf-owl-commonly-called-jogd>.
- Akkaya, Veysel. "Hacı Bayrâm-ı Velî'nin Halîfelerinden Eşrefoğlu Rûmî'nin *Müzekki'n-Nüfus*'unda Zikir." *IV. Uluslararası Hacı Bayrâm-ı Velî Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, 2019, s. 110–120.
- Alkan, Harun. "Eşrefoğlu Rûmî'nin *Müzekki'n-Nüfus* Adlı Eserinde Tevbe Kavramı." *III. Uluslararası Hacı Bayrâm-ı Velî Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, ed. Ethem Cebecioğlu vd., 2018, s. 171–183.
- Bağdemir, Abdullah. "Müzekki'n-nüfus (Eşrefoğlu, Abdullah)." *Türk Edebiyatı Eserler Sözlüğü*. Yayın tarihi 21 Şubat 2022. Ahmet Yesevi Üniversitesi. Erişim: 7 Ağustos, 2025, <https://tees.yesevi.edu.tr/madde-detay/muzekki-n-nufus>.
- Bağdemir, Abdullah. "Eşrefoğlu Rûmî'nin Müzekki'n-Nüfus'u." *Hamza Zülfikar Armağanı*, haz. Hatice Yazıcı-Malkoç, (Ankara: TDK Yayınları, 2021): 103-120.
- Bağdemir, Abdullah. "*Müzekki'n-Nüfus: Giriş-Metin-Sözlük*." Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 1997.
- Baştürk, A. Barış. "Orthodoxy, Sectarianism and Ideals of Sufism in an Early Ottoman Context: Eşrefoğlu Rumi and his Book of the Sufi Path." *Cultural Fusion of Sufi Islam*, ed. Sarwar Alam, (Londra: Routledge, 2019): 130-146.
- Baz, İbrahim. "Eşrefoğlu Rûmî'nin *Müzekki'n-Nüfus* İsimli Eserinde Nefs-i Emmâre'nin Özellikleri ve İslahı." *IV. Uluslararası Hacı Bayram-ı Velî Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, 2019, s.121–135.
- Ceylan, Ömür. *Kuşlar Dîvânı: Osmanlı Şiir Kuşları*. İstanbul: Kapı Yayınları, 2007.
- Çakır, Adalet. "Kâdiriyye," *Türkiye'de Tarikatlar: Tarih ve Kültür*, ed. Semih Ceyhan. İstanbul: İSAM Yayınları, 2015: 159–220.
- Çelik, Aysun. "Klasik Türk Edebiyatında Hayvan Hikâyeleri Üzerine Bir Araştırma." *Türk Dili ve Edebiyatı Bölümünden 40. Yıla Armağan*. Konya: Selçuk Üniversitesi Yayınları, 2015.
- Demirdaş, Öncel. "Eşrefoğlu Rûmî'nin *Müzekki'n-Nüfus* İsimli Eseri Bağlamında Tevekkül Anlayışı." *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 8/2 (2019): 1437–1453.
- Eşrefoğlu Rûmî. *Müzekki'n-Nüfus*. Ankara Türk Dil Kurumu Kütüphanesi A/143.
- Eşrefoğlu Rûmî. *Müzekki'n-Nüfus*. haz. Abdullah Uçman. İstanbul: İnsan Yayınları, 2019.
- Eşrefoğlu Rûmî. *Müzekki'n-Nüfus*. İstanbul: Takvîmhâne-i Âmire Litografya Destgâhı Tabı, 1269 [1853].
- Eşrefoğlu Rûmî. *Müzekki'n-Nüfus*. İstanbul: Kara Hisârî Elhâc Alî Rızâ Efendi Taş Destgâhı Tabı, 1281 [1864].

- Eşrefoğlu Rûmî. *Müzekki'n-Nüfûs*. İstanbul: Bosnavî Elhâc Muharrem Efendi Matbaası, 1291 [1874].
- Eşrefoğlu Rûmî. *Müzekki'n-Nüfûs*. İstanbul: Şirket-i Sahhâfiyye Elhâc Hüseyin Efendi Taş Destgâhı Tabı, 1301 [1884].
- Eşrefoğlu Rûmî. *Müzekki'n-Nüfûs*. İstanbul: Şirket-i Sahhâfiyye-i Osmâniyye, 52 Numerolu Matbaa, 1327 [1909].
- Gök, Sevilay ve Ünsal Yılmaz Yeşildal. “Hayvan Sembolizminin Türk Halk Müziğine Yansımaları: Baykuş Örneği.” *Rast Müzikoloji Dergisi* 10/ 4 (2022): 531–558.
- Grenier, Carlos. “The Yazıcıoğlu Brothers and Vernacular Islamic Apologetics on the Fifteenth-Century Mediterranean Frontier,” *Journal of the Ottoman and Turkish Studies Association* 6/ 2 (2019): 131–154.
- Gülakan-Kaman, Sevdâ. “Baykuş Kelimesi ve Baykuşla İlgili İnançlar Üzerine.” *Turkish Studies* 10/8 (2015): 1137–1154.
- Heinzelmann, Tobias. *Populare Religiöse Literatur und Buchkultur im Osmanischen Reich: Eine Studie zur Nutzung der Werke der Brüder Yazıcıoğlu*. Baden-Baden: Ergon Verlag, 2015.
- Hourani, George F. “Ghazālî on the Ethics of Action,” *Journal of the American Oriental Society* 96/1 (1976): 69-88.
- Karamustafa, Ahmet T. *God's Unruly Friends: Dervish Groups in the Islamic Later Middle Period, 1200–1550*. Salt Lake City: University of Utah Press, 1994.
- Keshavarz, Fatemeh. “Flight of the Birds: The Poetic Animating the Spiritual in ‘Attar’s Mantîq al-tayr.”” *Attar and the Persian Sufi Tradition: The Art of Spiritual Flight*, Ed. Leonard Lewisohn ve Christopher Shackle, (Londra: I.B. Tauris, 2006): 112-134.
- Köprülü, Mehmet Fuat. *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1966.
- Köse, Serkan. “Türk Kültüründe Baykuş.” *Kültür Araştırmaları Dergisi* 1/3 (2019): 288–301.
- Morris, Desmond. *Owl*. Londra: Reaktion Books, 2009.
- Nalçacıgil-Çopur, Emel. “Sembollerle İfade ve Deh-Murg-ı Şemsî.” *Kuş Dili: Dilde, Edebiyatta ve Sanatta Kuşlar*, ed. Mustafa Sökmen, İstanbul: Dergah Yayınları, 2017.
- Oktay Uslu, Zeynep. “The Şathiyye of Yunus Emre and Kaygusuz Abdal: The Creation of a Vernacular Islamic Tradition in Turkish,” *Turcica* 50, (2019): 9–52.
- Pekdoğru, Yakup. “Müzekki'n-Nüfûs Bağlamında Eşrefoğlu Rûmî'ye Göre Marifet.” *AKADEMİAR Akademik İslam Araştırmaları Dergisi* 8, (2020): 131–146.

Terzioğlu, Derin. "Confessional Ambiguity in the Age of Confession-Building: Philo-Alidism, Sufism, and Sunni Islam in the Ottoman Empire, 1400–1700." *Entangled Confessionalizations? Dialogic Perspectives on the Politics of Piety and Community-Building in the Ottoman Empire, 15th–18th Centuries*, haz. Tijana Krstic - Derin Terzioğlu, (Piscataway, NJ: Gorgias Press, 2022): 563-624.

Terzioğlu, Derin. "Sufis in the Age of State-Building and Confessionalization." *The Ottoman World*, ed. Christine Woodhead, Abingdon: Routledge, 2012.

Uçman, Abdullah. 2006. "Müzekkî'n-Nüfûs." *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 29 Mart 2025. <https://islamansiklopedisi.org.tr/muzekkin-nufus>.

Yazıcıoğlu Mehmed. *Muhammediye*. haz. Amil Çelebioğlu. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2018.

Yıldırım, Nimet. *Fars Mitolojisi Sözlüğü*. İstanbul: Kabalcı Yayınları, 2008.